

WOKÓŁ SŁÓW I ZNACZEŃ
IX

SŁOWOTWÓRSTWO
W SYSTEMIE
I W TEKŚCIE

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO

SŁOWOTWÓRSTWO
W SYSTEMIE
I W TEKŚCIE

WOKÓŁ SŁÓW I ZNACZEŃ
IX

SŁOWOTWÓRSTWO
W SYSTEMIE
I W TEKŚCIE

pod redakcją
Ewy Badydy
Beaty Jędrzejczak

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2022

Recenzent
prof. dr hab. Tadeusz Jan Lewaszek

Redaktor Wydawnictwa
Jolanta Stecewicz

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Taranek

Skład i łamanie
Mariusz Szewczyk

Publikacja sfinansowana ze środków
Zakładu Języka Rosyjskiego i Przekładoznawstwa Instytutu Rusycystyki i Studiów Wschodnich
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego
oraz Prodziekana ds. Nauki i Współpracy Międzynarodowej Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-396-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis treści

Wstęp	7
Słownotwórstwo języka ogólnego	
<i>Maria Biolik</i> Budowa słownotwórcza mikrotoponimów dawnych (na przykładzie gminy Wielbark na Mazurach)	11
<i>Katarzyna Furmaniak</i> Język w czasach zarazy. Formacje słownotwórcze w wypowiedziach internetowych dotyczących wirusa SARS-CoV-2	27
<i>Joanna Ginter</i> Feminatywy w ocenie korektorów i redaktorów językowych	38
<i>Joanna Kuć</i> Reinterpretacje semantyczne skrótowców	51
<i>Tomasz Kurdyła</i> O (nad)produktywności współczesnych regularnych <i>nomina actionis</i>	62
<i>Izabela Łuc</i> <i>Kartofellnik, (ge)szynk, de'gustacja i fitpapu...</i> – kreatywność słownotwórcza w górnośląskich chrematonimach marketingowych	75
<i>Marek Ruskowski</i> Formy rzadkie nazw mieszkańców	84
<i>Wanda Stec</i> Uwagi o nazwach złożonych w nomenklaturze botanicznej (na przykładzie nazw roślin leczniczych w językach polskim i rosyjskim)	94
Słownotwórstwo w różnych odmianach języka	
<i>Izabela Ejsmunt-Wieczorek</i> O metodologii badań polisemów oraz quasi-polisemów werbalnych w gwarach	105
<i>Sylwia Folgert</i> Derywaty nominatywne w internetowym socjolekcie miłośników zwierząt domowych	115

Irena Jaros
O gwarowych przymiotnikach intensywnych z *-ch-* w części sufiksальной
na tle polszczyzny ogólnej 124

Renata Marciniak-Firadza
Baraneczka, lejek do lejenia, lokować włosy, czyli o analogii
w słowotwórstwie dzieci 135

Beata Milewska
Kilka uwag o kreacji słowotwórczej w mowie dzieci
(cztero-, pięcio- i sześćioletnich) 150

Słowotwórstwo
w tekście artystycznym

Andrzej S. Dyszak
Composita w poetyckich juveniliach Jarosława Iwaszkiewicza 165

Hanna Makurat-Snuzik
Kaszubskie formacje deminutywne w utworach poetyckich Tomasza Fopkego 179

Lucyna Warda-Radys
Odpieskowe zapalenie mózgu, czyli słowotwórstwo jako sposób kreacji
„psio-człowieczej codzienności” (na podstawie minikomiksów Marii Apoleiki
z serii *Psie sucharki*) 192

Sebastian Żurowski
Asemantyczne operacje zasłówkowe jako wykładnik kolokwializacji
tekstu artystycznego 208

Słowotwórstwo
w tekście nieartystycznym

Ewa Badyda
Czasowniki (nie?)motywowane w poleceniach podręczników
do nauki języka polskiego jako obcego z poziomu A1 221

Beata Jędrzejczak
Zagadnienia słowotwórcze w podręcznikach do nauczania języka polskiego
jako obcego na poziomach elementarnym i wstępnym a standardy wymagań
egzaminacyjnych (na przykładzie rzeczowników odczasownikowych) 235

Michał Szczyszek
Zjawiska słowotwórcze w stenogramach polskiego parlamentu (lata 1918–2018).
Badania pilotażowe: przyrostki *-anin*, *-gate* 246

Wstęp

„Wokół słów i znaczeń” to seria wydawanych od 2005 r. monografii słowotwórczych poświęconych pamięci Profesora Bogusława Krei (1931–2002), wybitnego badacza języka, znawcy słowotwórstwa polskiego i słowiańskiego. Na poprzednie monografie składały się referaty wygłaszane na konferencjach, które były cyklicznie organizowane przez językoznawców z Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego. Inicjatorką i współorganizatorką tych konferencji, a także współredaktorką wszystkich tomów słowotwórczych oraz autorką wielu zamieszczonych w nich tekstów była uczennica Profesora Krei, pasjonatka słowotwórstwa i jego wielka znawczyni, Profesor Ewa Rogowska-Cybulska, która niestety odeszła od nas w 2019 r. Pragniemy, aby niniejszy dziewiąty tom serii pt. *Słowotwórstwo w systemie i w tekście* był hołdem złożonym obojemu mistrzom: Profesorowi Bogusławowi Krei i Profesor Ewie Rogowskiej-Cybulskiej. Wyrażając przekonanie, że najlepszym sposobem kultywowania pamięci o uczonych jest rozwijanie ich dzieła, oddajemy do rąk czytelników monografię, która stanowi miejsce kontynuacji podejmowanych przez nich z pasją dyskusji o problemach słowotwórczych.

Publikacja *Słowotwórstwo w systemie i w tekście* zawiera artykuły 20 językoznawców, pochodzących z 10 ośrodków akademickich: Uniwersytetu w Białymstoku, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytetu Śląskiego, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego oraz Uniwersytetu Gdańskiego. Książka składa się z czterech działów. Pierwsze dwa gromadzą prace dotyczące słowotwórczych zjawisk obserwowanych w systemie języka ogólnego i innych odmian języka. W dwóch kolejnych znalazły się artykuły omawiające zjawiska językowe w tekstach artystycznych i nieartystycznych.

Słowotwórstwu języka ogólnego zostały poświęcone artykuły: Marii Biolik, która omówiła budowę słowotwórczą mikrotoponimów dawnych, Katarzyny Furmaniak na temat formacji słowotwórczych w wypowiedziach internetowych dotyczących wirusa SARS-CoV-2, Joanny Ginter o feminatywach w ocenie korektorów i redaktorów językowych, Joanny Kuć, która zajęła się reinterpretacjami semantycznymi skrótowców, Tomasza Kurdyły, który przedstawił problem

(nad)produktywności współczesnych regularnych *nomina actionis*, Izabeli Łuc o kreatywności słowotwórczej w górnośląskich chrematonimach marketingowych, Marka Ruszkowskiego, którego przedmiotem zainteresowania stały się rzadkie formy nazw mieszkańców, oraz Wandy Stec rozpatrującej kwestię nazw złożonych w nomenklaturze botanicznej. W drugim dziale dotyczącym słowotwórstwa w różnych odmianach języka znalazły się teksty: Izabeli Ejsmunt-Wieczorek o metodologii badań polisemów oraz quasi-polisemów werbalnych w gwarach, Sylwii Folgert na temat derywatów nominatywnych w internetowym socjoleksie miłośników zwierząt domowych, Ireny Jaros, która na tle polszczyzny ogólnej opisała gwarowe przymiotniki intensywne z *-ch-* w części sufiksальной, Renaty Marciniak-Firadzy o analogii w słowotwórstwie dzieci oraz Beaty Milewskiej, która przedstawiła uwagi na temat kreacji słowotwórczej w mowie dzieci.

Problematyki słowotwórstwa w tekście artystycznym dotyczą teksty: Andrzeja Dyszaka o wyrazach złożonych w poetyckich juveniliach Jarosława Iwaszkiewicza, Hanny Makurat-Snuzik na temat kaszubskich formacji deminutywnych w utworach poetyckich Tomasza Fopkego, Lucyny Wardy-Radys, która na podstawie minikomiksów z serii *Psie sucharki* Marii Apoleiki przedstawiła słowotwórstwo jako sposób kreacji „psio-człowieczej codzienności”, oraz Sebastiana Żurowskiego, który omówił asemantyczne operacje zasłówkowe jako wykładnik kolokwializacji tekstu artystycznego. Z kolei problem słowotwórstwa w tekście nieartystycznym został poruszony w artykułach: Ewy Badydy o czasownikach motywowanych w poleceniach podręczników do nauki języka polskiego jako obcego z poziomu A1, Beaty Jędrzejczak, która na przykładzie rzeczowników odczasownikowych rozpatrywała zagadnienia słowotwórcze w podręcznikach do nauczania języka polskiego na tle standardów wymagań egzaminacyjnych, a także Michała Szczyszka, który przedstawił wyniki pilotażowych badań nad zjawiskami słowotwórczymi w stenogramach polskiego parlamentu z lat 1918–2018.

Mamy nadzieję, że niniejsza książka spotka się z zainteresowaniem badaczy i entuzjastów słowotwórstwa i że dzięki temu będzie służyła trwaniu pamięci niezwyklej Badaczy, z których dorobku naukowego skorzysta jeszcze wiele pokoleń językoznawców.

Ewa Badyda, Beata Jędrzejczak

Słowotwórstwo
języka ogólnego

MARIA BIOLIK

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

<https://orcid.org/0000-0003-1166-784X>

e-mail: maria.biolik@uwm.edu.pl

Budowa słowotwórcza mikrotoponimów dawnych (na przykładzie gminy Wielbark na Mazurach)

Streszczenie

W artykule przedstawiono dawne nazwy obiektów terenowych, które zostały zapomniane, i dawne nazwy obiektów, które były kontynuowane na tym terenie po 1945 r. Mikrotoponimy podzielono na: 1. nazwy jednoczłonowe niederywowane słowotwórczo, 2. nazwy jednoczłonowe utworzone za pomocą derywacji słowotwórczej, 3. nazwy dwuczłonowe utworzone za pomocą kompozycji. Analiza wykazała, że zaginęły wszystkie mikrotoponimy jednoczłonowe niederywowane słowotwórczo oraz większość mikrotoponimów jednoczłonowych utworzonych za pomocą derywacji paradygmatycznej i sufiksalnej. Po 1945 r. wiele dawnych nazw straciło wyrazistość denotacyjną i przydatność funkcjonalną w obrębie nowych lokalnych wspólnot komunikatywnych. Po wojnie nadal były używane tylko nazwy o jasnej motywacji i budowie.

Słowa kluczowe: nazwy terenowe, budowa słowotwórcza, nazwy dawne, mikrotoponimia

Nazwy terenowe jako nazwy własne obiektów niezamieszkanymi z obszaru Mazur, używane przez ludność po 1945 r., nie zostały dotychczas zebrane i niewiele jest prac badawczych z zakresu tej problematyki (Biolik 1994). Prowadzone na tym terenie od lat siedemdziesiątych XX w. eksploracje terenowe były fragmentaryczne, podejmowane najczęściej przez studentów i wykorzystywane w pracach magisterskich¹. Przedmiotem tej publikacji są nazwy terenowe lądowe²

---

¹ Materiały toponimiczne zgromadzone przez studentki polonistyki WSP w Olsztynie na terenie południowej Warmii w latach 1974–1976 zostały włączone do książki A. Pospiszyłowej, *Toponimia południowej Warmii. Nazwy terenowe*. Materiały zebrane na terenie Mazur w latach późniejszych nie były nigdzie publikowane. Studenci zbierali nazwy terenowe w gminach, w których leżały ich rodzinne miejscowości. Tym samym byli dobrze obeznani z topografią, językiem i kulturą wsi. Ich prace zawierają bogate zbiory mikrotoponimów używanych w drugiej połowie XX w.

² Ze względu na ograniczoną objętość artykułu w tym artykule nie zostały ujęte nazwy terenowe obiektów wodnych.

(mikrotoponimy) z gminy Wielbark. Gmina ta³ leży w południowej części powiatu szczycieńskiego, przy granicy z województwem mazowieckim. To obszar typowo rolniczy, związany dziejowo z historią Warmii i Mazur⁴. W XIX w. leżące wokół Wielbarka⁵ wsie były zamieszkane przez ludność niemiecką i Polaków, którzy pod koniec XIX w. i w okresie międzywojennym ulegali stopniowej germanizacji. W 1945 r. większość ludności niemieckiej opuściła te tereny, a ich miejsce zajęli osadnicy z Kurpi, okolic Przasnysza i Makowa. Jesienią 1945 r. na teren gminy przybyła także większa grupa przesiedleńców z Wileńszczyzny.

Mianem nazw dawnych w tej pracy określa się mikrotoponimy używane na tym terenie przed II wojną światową. Były one zbierane przez G. Leydinga w okresie międzywojennym od 1923 do 1946 r. i zostały opublikowane w drugiej części *Słownika nazw miejscowych okręgu mazurskiego*. Leyding zapisywał uproszczone formy gwarowe nazw używane przez miejscową ludność, ale nie stosował transkrypcji fonetycznej przyjętej w pracach językoznawczych. Polska ludność autochtoniczna na tym terenie używała dialektu zachodniomazurskiego. W zapisach Leydinga występują najbardziej charakterystyczne cechy tego dialektu: mazurzenie, zachowanie samogłosek ścieśnionych oraz asynchroniczna wymowa spółgłosek spalatalizowanych.

Celem artykułu jest analiza słowotwórcza mikrotoponimów używanych przed II wojną światową na terenie gminy Wielbark i próba odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu zmiany etniczno-językowe po 1945 r. oddziaływały na nazewnictwo terenowe. Chodziło o zbadanie, które struktury (formy słowotwórcze) dawnych nazw terenowych były używane po roku 1945, a które najczęściej ulegały zapomnieniu. Jako materiał porównawczy wykorzystano mikrotoponimy zapisane przez Bożenę Kucińską podczas eksploracji terenowej przeprowadzonej w gminie Wielbark w latach 1994–1995.

Przedstawione powyżej cele pozwalają wydzielić na tym terenie dwie warstwy nazewnictwa. Pierwszą tworzą dawne nazwy zaginione, drugą – nazwy dawne kontynuowane po 1945 r. Na tym terenie występuje trzecia warstwa toponimów. Tworzą ją nazwy, które zostały nadane obiektom przez nowych osadników po 1945 r.⁶

³ W skład gminy wchodzi wsie sołeckie: Baranowo, Ciemna Dąbrowa, Głuch, Jesionowiec, Kipary, Kołodziejowy Grąd, Kucbork, Lejkowo, Lesiny Wielkie, Łatana Wielka, Nowojowiec, Olędry, Piwnice Wielkie, Przeździek Wielki, Sędrowo, Stachy, Szymanki, Wesołowo, Wyżegi, Zabiele i Zieleniec.

⁴ Ziemie te we wczesnym średniowieczu zajmowały pruskie plemiona Galindów, a potem od 1226 r. pozostawały pod władzą Zakonu. W 1350 r. Krzyżacy wybudowali zamek obronny nad rzeką Omulwią zwany Wildenbergiem, potem Willenbergiem, a przez ludność polską – Wielbarkiem. Prawa miejskie Wielbark otrzymał w 1723 r.

⁵ W 2019 r. Wielbark odzyskał prawa miejskie.

⁶ Nazwy nadane obiektom po 1945 r. nie są przedmiotem analiz w tej publikacji.

Do opisu nazw wykorzystano metody strukturalno-gramatyczne i semantyczno-motywacyjne wypracowane w polskiej onomastyce. Starano się także zwracać uwagę na tkwiące w nazewnictwie wartości kulturowe i motywacyjne uwarunkowania środowiskowo-topograficzne. Wszystkie nazwy dotyczące jednego obiektu przedstawiono łącznie, wskazując na istniejące między nimi powiązania strukturalne i wykorzystywane do kreacji mechanizmy semantyczno-motywacyjne. W obu wydzielonych warstwach nazw zastosowano jednolity podział mikrotoponimów, mający na celu ukazanie eksponentów formalnosystemowych charakterystycznych w nazwotwórstwie mikrotoponimicznym (Mrózek 1990: 27). Starano się również zwracać uwagę na towarzyszące powstawaniu nazw asocjacje, adaptacje i konotacje semantyczne. Do analizy materiału zastosowano podział dychotomiczny na mikrotoponimy jednoczłonowe i mikrotoponimy dwuczłonowe/dwuskładnikowe (Mrózek 1990: 29, 93). Wśród mikrotoponimów jednoczłonowych umieszczono nazwy niederywowane słowotwórczo, utworzone w procesie onimizacji i transonimizacji, oraz nazwy utworzone za pomocą derywacji słowotwórczej (nazwotwórczej) od podstaw apelatywnych i proprialnych. W obrębie mikrotoponimów wieloskładnikowych umieszczono nazwy utworzone za pomocą kompozycji (komponowane – dwuczłonowe) oraz nazwy w formie wyrażen przyimkowych.

1. Nazwy jednoczłonowe niederywowane słowotwórczo

W tej grupie znajduje się tylko 5 nazw zaginionych, które utworzono od podstaw proprialnych lub apelatywnych w wyniku transonimizacji i onimizacji. Proces transonimizacji występuje w nazwie *Bakula*, niem. *Backulla*, która określała las, bagno i okolice położone nad rzeką Sawicą, na wsch. od wsi Wesołowo. Obie formy nazwy zostały zapisane w 1936 r. (Ley.: 330). Nazwa niem. *Backulla* to fonetyczna adaptacja nazwy polskiej *Bakula*. Do nominacji zostało wykorzystane nazwisko *Bakula*, które pod koniec XX w. nosiło w Polsce 1577 osób (SNWP I: 136). Nazwę osobową *Bakula* przeniesiono w procesie transonimizacji bez formalnych wykładników nazwotwórczych na obiekt terenowy.

Nazwę *Gomółka*, łąk położonych na wsch. od wsi Zieleniec i na pld.-zach. od wsi Łuki, zapisał G. Leyding w 1926 r. Oprócz niej zanotował też dwie nazwy niem. *Gomolkabruch* 1922 i *Hügelwalder Bruch* 1938 (Ley.: 338). Nazwa polska *Gomółka* mogła mieć podstawę apelatywną lub propriálną. Mogła powstać na skutek onimizacji podstawy motywacyjnej *gomółka* ‘kulista bryła czegoś miękkiego’ (SGPKarł. II: 102), też ‘bryła miękkiej masy, np. masła, ciasta, gliny, torfu, której nadano kształt kulisty lub owalny’ lub ‘mały przedmiot o kulistym kształcie, kulka, gałka’ itd. (SGP PAN VIII: 608–609) i w sposób metaforyczny wskazywać

na okrągły kształt obiektu lub jego podmokły, błotnisty charakter. Podstawą motywacyjną nazwy *Gomółka* mogło być też polskie nazwisko *Gomółka/Gomulka* (SNWP III: 433), które K. Rymut łączy ze stpol. przymiotnikiem *gomoly* ‘bez rogów, bez kantów’, *gomola* ‘ser ukształtowany kuliście lub owalnie’ (Rymut NP I: 252). Pochodzenie od nazwy osobowej wskazuje na posesywny charakter obiektu. Po roku 1945 nazwy zaprzestano używać, być może ze względów politycznych. Jak wiadomo, nazwisko *Gomulka* nosił polski polityk komunistyczny, w latach 1945–1949 I wicepremier i minister ziem odzyskanych, także I sekretarz KC PPR (1943–1948; 1956–1970), i być może nie wypadało używać nazwiska tak ważnej osoby jako toponimu.

Nazwa niem. *Gomolkabruch* jest hybrydą, jej pierwszy człon to adaptacja fonetyczna nazwy polskiej *Gomółka*, rozszerzona niem. *-bruch*, niem. *Bruch* ‘błoto, bagno’. Obiekt otrzymał w 1938 r. nową nazwę niem. *Hügelwalder Bruch*, z pierwszym członem od niem. *Hügel* ‘wzgórze, pagórek’, *-walder* ‘leśny’, por. *Wald* ‘las’.

Proces onimizacji podstaw apelatywnych można obserwować w trzech kolejnych nazwach zaginionych: *Gaj*, *Stegna* i *Zbytek*.

Nazwę *Gaj* nosił las położony na pñ.-zach. od Wielbarka, po lewej stronie drogi do wsi Kucbork. W 1926 r. poświadczono ją w formach *Gaj*, *Gaywald* (Ley.: 334). Jej podstawą motywacyjną jest rzeczownik *gaj* ‘każde drzewo pokryte liśćmi’ (SGPKarł. II: 46–47). Nazwa niem. *Gaywald* jest graficzną adaptacją nazwy polskiej rozszerzoną niem. członem *Wald* ‘las’.

Rozległe pastwiska na pñd. od wsi Wyżęgi nosiły nazwę *Stegna*. Nazwa została zapisana w tej formie przez Leydinga dopiero w 1951 r. (Ley.: 359). Jej podstawą jest wyraz *stegna* ‘steuczka, ścieżka, drożyna’ (SGPKarł. V: 231).

Zbytek to nazwa okolicy na północ od Wielbarka, przy lewej stronie szosy do Szczytna, poświadczona w 1922 r. jako niem. *Swiddek* i w 1926 r. w formie *Zbytek* (Ley.: 350). Podstawą motywacyjną nazwy może być apelatyw *zbytek* ‘nadużywanie, marnotrawienie, przepych, rozrzutność, niepomiarkowana swawola, psota’ (SGPKarł. VI: 351), stpol. od XIV w. *zbytki* w liczbie mnogiej ‘to, co pozostało, resztki’, ‘to, co jest niepotrzebne, zbędne, zbyteczne’, ‘kawałki, ułamki czegoś’ z psł. *jbzbyt-ьkv ‘to, co pozostało, pozostałość, reszta, resztką’, od czas. *jbzbytъ (Boryś 2006: 735). Nazwa niem. *Swiddek* jest adaptacją fonetyczną nazw polskiej.

Mikrotoponimy *Stegna* i *Zbytek* posiadają motywację apelatywną o charakterze kulturowym, zawierają informację o wykorzystaniu terenu i gospodarowaniu gruntami, a nazwa *Gaj*, por. *gaj* ‘las, bór, dąbrowa’ (SWil.: 329) ma dziś motywację topograficzną, ale może także wskazywać na miejsce dawnych pogańskich praktyk religijnych (Biolik 2009), nawiązywać do mitologii, dawnych wierzeń ludów bałtyckich „Że bogowie w gaju, w drzewach, mieszkali, (...) gdy gaje

święte, widomy znak bóstw (...) wyrąbywano, zawodzili poganie, że odebrano im dom boży, w którym zwykli byli błagać pomocy bożej, skąd deszcze i pogodę otrzymywali, że nie wiedzą, gdzie szukać boga, któremu siedzibę odebrano. Taki gaj cały za święty uchodził” (Brückner 1984: 168)⁷.

Wszystkie zapisane przez G. Leydinga jednoczłonowe mikrotoponimy niederywowane uległy zapomnieniu. Widocznie następujące po wojnie zmiany osadnicze sprawiły, że zawarte w nich cechy językowe straciły swoją wyrazistość, a motywujące je leksemy wyszły z użycia, wyparte przez nowsze struktury semantyczne i strukturalne.

2. Nazwy jednoczłonowe derywowane słowotwórczo

2.1. Mikrotoponimy zaginione

Grupę zaginionych mikrotoponimów jednoczłonowych derywowanych słowotwórczo współtworzą onimy derywowane paradygmatycznie od podstaw apelatywnych za pomocą konwersji rodzajowej i pluralizacji oraz derywaty słowotwórcze.

Proces konwersji rodzajowej można obserwować w nazwie *Dómbrowo*, lasu na zachód od Wielbarka. Nazwa została zapisana w roku 1926 jako: *Dómbrowo*, *Dombrowowald* (Ley.: 332). Jest to nazwa w rodzaju nijakim z poświadczoną asynchroniczną wymową samogłoski nosowej przed spółgłoską zwarto-wybuchową i gwarowym przejściem *oN > óN*. Nazwa *Dąbrowa* zapisana później przez Leydinga w rodzaju żeńskim, por. *dąbrowa* ‘las dębowy; dębina’ (SJPDor.E), jest wtórna w stosunku do nazwy ludowej *Dómbrowo*, poświadczonej dodatkowo w nazwie niem. *Dombrowowald*, którą utworzono przez dodanie członu *-wald*, por. niem. *Wald* ‘las’ do formy gwarowej *Dómbrowo*. Zachodzący proces proprializacji wyrazu apelatywnego *dąbrowa* podlegał działaniu prawa polaryzacji (Górniewicz 1988: 17), zmieniając strukturę rodzajową z żeńskiej na nijaką.

W derywacji paradygmatycznej czynnikiem onimizującym apelatywa była także pluralizacja, której obecność potwierdzają takie nazwy, jak: *Bartniki*, *Dydaki*, *Chmielarze*, *Holendry*, *Noże*, *Pasieki*, *Pszczelniki*, *Szewce*.

Pierwsza w tej grupie nazwa *Bartniki*, poświadczona w 1926 r. (Ley.: 353), służyła do nominacji okolicy położonej na płn. od Wielbarka. Jej podstawą

⁷ Por. „*gaik* mit. jest dziś jeszcze w Polsce obchodzony świętek *Gailek*, który przypada na wiosnę. Ponieważ mianowan on jeszcze bywa Turzyce, co znaczy święto Tura; ponieważ *Haiłki* mieszkają w Turzycach, lub w tataraku i trzcinie; ponieważ Turzyce zamieniły się w Zielone Świętki, podczas których rzuca się tatarak na podłogę, przeto zdaje się, iż w jednym tym świętku chrześcijańskim złąły się dwa świętki pogańskie, świętek Harewita i Haiłek. Gaik obchodzon był pieśniami, które zwano Gaikami, Haiłkami, Wiośniankami” (SWil.: 329).

motywacyjną był wyraz *bartnik* ‘pszczelarz leśny zajmujący się hodowlą pszczół w barciach’ (SJPDor.E). Nazwa mogła ulec zapomnieniu, ponieważ ten sposób pozyskiwania miodu nie był praktykowany w drugiej połowie XX w. i nazwa stała się niemotywowana.

Nazwą *Dydaki* określano okolicę i pola na pld. od Wielbarka w stronę wsi Mąćic. Została poświadczona w formie *Dydaki* w 1926 r. Jej odpowiednikiem niem. była nazwa *Dedaken* (Ley.: 331). Nazwa *Dydaki* mogła powstać od nazwiska *Dydak*, które pod koniec XX w. nosiło w Polsce 814 osób (SNWP I: 596). Nazwisko to łączy się z gw. *dydak* ‘ten, kto długo ssał pierś matki’ (por. SGPKarł. I: 410), też gw. *dydak* ‘lichy nóż, strach’, pot. *dydek* ‘dawniej 10 fenigów’ (Rymut NP I: 161). Nazwa niem. jest adaptacją nazwy polskiej.

Nazwą *Chmielarze*, zapisaną w 1926 r., określano ogrody położone w Wielbarku na lewym brzegu rzeki Omulwi (Ley.: 338). Utworzono ją od podstawy *chmielarz* ‘uprawiający chmiel, handlujący chmielem’ (SJPDor.E). Chmiel uprawiano na potrzeby piwowarstwa i prawie w każdym mieście na Mazurach był browar, ale nie można wykluczyć związku nazwy z nazwiskiem *Chmielarz*, które pod koniec XX w. nosiło 1843 osób (SNWP II: 84).

Nazwą *Olendry* określano okolice nizinne położone na zach. od wsi Łatany Wielkiej. G. Leyding zapisał ją w 1926 r. w formie gw. *Oléndry* (Ley.: 338) z zachowaną wymową samogłoski ścieśnionej *é* ($eN > éN$) i redukcją nagłosowego *h*, odczuwanego w gwarze jako protetyczne, por. gw. *Olendry* ‘kolonia niemiecka’ (SGPKarł. III: 437), „osady osadników niemieckich holendrami, olendrami zwane” (SGPKarł. II: 187). Nazwa została zniemczona i na mapach z 1922 i 1939 r. obiekt nosił nazwę *die Holländerei* (Ley.: 338). Nazwę *Olędry* po 1945 r. KUNM⁸ nadała wsi noszącej niem. nazwę *Wagenfeld* (Rospond 1951: 221), położonej na pld.-wsch. od wsi Łatana Wielka. W 1945 r. od nazwy niem. *Wagenfeld*, por. niem. *Wagen* ‘wóz’ i *Feld* ‘pole’, utworzono polską kalkę *Wozowe Pole*, która przetrwała w pamięci mieszkańców. Jeszcze w 1995 r. obok nazwy wsi *Olędry*, gw. *Ulędry*, zapisano nazwę potoczną *Wozowe Pole*. Nazwą *Oléndry* określano też tereny nizinne, tak nazywano Żuławy Kwidzyńskie. Jest to gwarowy choronim, pochodzący od etnonimu *Olęder* ‘osadnik holenderski nad Wisłą’ (Górniewicz 1988: 64; Górniewicz 1974: 307). Znane jest w Polsce także nazwisko *Olender*, które nosi 3961 Polaków (SNWP VII: 56). O nazwach miejscowych typu *Holendry*, *Olędry*, gw.: *uolendry* i *olendry*, pisała K. Handke, która jednak nie uwzględniła tego typu nazw z terenów Warmii i Mazur. Według badaczki nazwy te mogły powstać bezpośrednio od nazwy człowieka lub zbiorowości

⁸ KUNM to skrót powołanej po wojnie Komisji Ustalania Nazw Miejscowości.

ludzkiej, od typu osadnictwa i sposobu gospodarowania, polegającego na osuszeniu bagien i użyźnianiu nieużytków (Handke 1997: 369–379).

Do grupy mikrotoponimów niepoświadczonych po 1945 r. należy nazwa *Noże*. Tak nazywano łąki na pld.-wsch. od wsi Sędrowo. Formę gwarową *Noze* z zachowanym mazurzeniem zapisał Leyding w 1926 r. (Ley.: 357). Nazwa jest motywowana rzeczownikiem *nóż*, ale nie wiadomo, jakie czynniki spowodowały jej powstanie.

Nazwa *Pasieki* określała leśną okolicę położoną na wsch. od Lesin Wielkich. Została poświadczona w 1926 r. jako *Pasieki* 1926 (Ley.: 358) oraz w tej samej formie pod koniec XX w. Jest to nazwa w liczbie mnogiej od podstawy motywacyjnej *pasieka*, tu zapewne w znaczeniu ‘kawał pola zarosłego niskimi drzewami lub krzakami, zwykle na górze lub też na pochyłości góry’ lub *pasieka* ‘pastwisko’ (SGPKarł. IV: 46).

Nazwę *Pszczelniki*, gw. *Pscélniki* nosiły w 1926 r. ogrody na przedmieściu Wielbarka na prawym brzegu Omulwi (Ley.: 359). Zapis gwarowy wskazuje na mazurzenie i ścieśnioną wymowę samogłoski e (< ē). Podstawą motywacyjną nazwy jest rzeczownik *pszczelnik* ‘pszczelarz’. Wyraz *pszczelnik* to derywat od *pszczola* z sufiksem *-nik*, por. gw. *pszczólnik* w dialekcie malborskim (Górniewicz 1974: 93).

Łąki położone ok. 3 km na płn. od Wielbarka, po lewej stronie szosy do Szczytna, określano mianem *Szewce*, gw. *Sewce* 1926 (Ley.: 359). W zapisie gwarowym utrwalono mazurzenie. Podstawą nazwy jest wyraz *szewc*, ale jej motywacja jest dziś niejasna.

Dawne nazwy derywowane sufiksalnie nie są zbyt liczne. Do tej grupy można zaliczyć jedynie dwie nazwy: *Bakulka* i *Zabakulka*, powiązane etymologicznie i strukturalnie z przytoczoną wcześniej nazwą terenową *Bakula*. Obie zostały zapisane w 1926 r. jako nazwy ludowe, niemające swoich odpowiedników w języku niemieckim. Nazwą *Bakulka* określano okolice na wsch. od Wesołowa (Ley.: 353) oraz *Zabakulka* terenu leżącego także na wsch. od Wesołowa (Ley.: 360). Nazwę *Bakulka* utworzono sufiksem *-ka* dodanym do nazwy *Bakula*, a nazwę *Zabakulka* prefiksem *za-* dodanym do nazwy *Bakulka*. W obu nazwach podstawą procesu proprializacji były położone w sąsiedztwie mikrotoponimy innych obiektów, a procesy derywacyjne wpływały na powstającą między nimi polaryzację kategoriałną.

2.2. Dawne mikrotoponimy jednoczłonowe używane po 1945 r.

Nie wszystkie mikrotoponimy używane przez mieszkańców do 1945 r. uległy zapomnieniu. Część z nich mogła być nadal używana przez robotników rolnych, którzy podczas wojny pracowali na tym terenie i nie opuścili tych ziem po 1945 r. Można również przypuszczać, że niektóre nazwy były przejmowane przez nowych osadników od tej części ludności autochtonicznej, która albo wyjechała do Niemiec w latach późniejszych, albo nigdy nie opuściła swoich gospodarstw. Wszystkie nazwy należące do tej grupy były wcześniej poświadczone przez G. Leydinga i zapisane ponownie w ostatnim dziesięcioleciu XX w.

W analizowanym zbiorze znajdują się nazwy utworzone za pomocą derywacji paradygmatycznej oraz derywacji słowotwórczej. Przez zmianę kategorii liczby utworzono nazwę *Folwarki*, derywowaną od podstaw apelatywnych, i nazwę *Sendrowy* – od podstawy onimicznej.

Nazwa *Folwarki* zapisana w 1926 r. określa łąki na wsch. od Wielbarka (Ley.: 355), pot. *Folwarki* (Ekspl.), i jest derywatem od rzecz. *folwark*. W 1926 r. G. Leyding zapisał także nazwę polską *Sędrowy*, łąki położonej między Opałencem a Wyżegami w formie *Séndrowi* z asynchroniczną wymową samogłoski nosowej i ścieśnioną samogłoską é przed spółgłoską nosową (Ley.: 359). Nazwa była używana pod koniec XX w. i zapisana jako *Sendrowy*. Nazwa ta została utworzona od nazwy wsi *Sędrowo*, niem. *Sendrowen*, potem *Treudorf* (Rospond 1951: 287) i wskazuje na adiektywny charakter podstawy motywacyjnej. Nazwę wsi utworzono za pomocą sufiksu *-owo* od n. os. *Sender*, a to od imienia Aleksander (Malec 1994: 180; NMP XIII: 106). W 1637 r. osadę zamieszkiwało aż 11 karczmarzy o polskich nazwiskach, a jeden z nich nosił nazwisko *Sęder* (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Wielbark>).

Do grupy nazw utworzonych za pomocą derywacji sufiksальной należą dwie nazwy oboczne jednego obiektu: dawna *Bobrówko* i nowa *Borówko* dawnego bagna, później łąk położonych na płn.-wsch. od wsi Zieleniec. G. Leyding zapisał w 1925 r. ludową nazwę polską *Bobrówko* i niem. *Bubrowka Wiosen*. Na mapie z 1938 r. obiekt ten nosił nową nazwę niem. *Bohnenwiesen* (Ley.: 331), a w 1995 r. potwierdzono nazwę pot. *Borufko*. Dawna nazwa *Bobrówko* była derywatem utworzonym za pomocą sufiksu *-ko* od podstawy motywacyjnej *bobrowe* (*bagno*). Wskazywała na żeremie bobrowe i zachowywała rodzaj gramatyczny nijaki, jak rzeczownik *bagno*. Nazwa niem. *Bubrowka Wiesen* była adaptacją fonetyczną nazwy polskiej z dodanym członem *Wiesen* ‘łąki’. Zmiana rodzajowa nazwy z nijakiej na żeńską wskazywała na zmianę funkcji obiektu, osuszenie bagien, powstanie łąk oraz później na skutek wytopienia bobrów utratę związku motywacyjnego nazwy z apelatywem. Wynikiem tego procesu jest nazwa *Borówko*

powstała na skutek elizji spółgłoski *b* z nazwy *Bobrówko* i adideacji do wyrazu *borówka*. Nazwa *Bohnenwiesen* jest niem. nazwą urzędową, por. *Bohne* ‘bób, fasola’, niezwiązaną z topografią.

Spośród pozostałych nazw tylko jeden obiekt obok zachowanej nazwy polskiej nosił przed 1945 r. nazwę niemiecką. Były to łąki na północ od Baranowa o nazwie *Trzcińce*, zapisanej w 1926 r. Nazwę tę zniemczono na *Trzintzen Wiesen*, a potem w 1938 r. łąkom nadano nową nazwę niem. *Rodewiesen* (Ley.: 347). W 1995 r. nazwę zapisano jako pot. *Trzcińce*, *Czcińce*. Nazwa *Trzcińce* została zapewne utworzona od leksemu *trzcina* za pomocą sufiksu *-*bce > -ce*. Urzędowa nazwa niem. *Rodewiesen* nadana w 1938 r. składa się z czasownika *roden* ‘karczować’ i członu *Wiesen* ‘łąki’.

Za pomocą sufiksu *-ka* utworzono nazwę łąki torfowej, dawniej bagna *Bronówka* na pñn.-wsch. od Wyżęg 1926 (Ley.: 354), w 1995 r. pot. *Bronufka*. Podstawą motywacyjną tej nazwy był czasownik *bronować* ‘za pomocą brony przykrywać ziemię zasiane ziarno lub uprawiać pooraną ziemię w celu jej spulchnienia i zniszczenia chwastów’ (SJPDor.E).

Las na pñn.-zach. od Opaleńca, pod wieś Wyżęgi nosi nazwę *Wygorzelisko*, która została poświadczona dopiero w 1951 r. (Ley.: 360) i później pod koniec XX w. Nazwę utworzono za pomocą sufiksu *-isko* od rzeczownika *wygorzel* ‘dół na łące, powstały po pożarze torfu’ (SGPKarł. VI: 199).

Starszy model derywacyjny był podstawą nazwy *Zakącie*, łąk leżących na pñd. od Kipar nad rzeką Omulwią przy granicy powiatu ostrołęckiego, poświadczonej w tej formie w 1926 r. (Ley.: 360) i w 1995 r. jako *Zakącie*, *Zakońce*. Została ona utworzona od wyrażenia przyimkowego *za kątem*, za pomocą sufiksu *-’e < *-bje*, por. nazwy *Zawiercie*, *Zalesie* itd., i należy do grupy nazw topograficznych wskazujących na położenie obiektu.

3. Nazwy dwuczłonowe utworzone za pomocą kompozycji

3.1. Mikrotoponimy zaginione

Jak wynika z analizy porównawczej materiałów zebranych przez G. Leydinga i nazw obiektów zapisanych podczas eksploracji terenowej w końcu XX w., zapomnieniu ulegały także najliczniejsze wśród mikrotoponimów (Górniewicz 1988: 68) – dwuczłonowe nazwy komponowane. Jedną z nich była nazwa mostu nad rzeką Omulwią, w pobliżu Wielbarka, którą G. Leyding zapisał w oficjalnej wersji niemieckiej jako *Schwarze Brücke* i polskiej *Czarny Bród* oraz w lokalnej gwarze *Carny Bród* 1926, *Czarny Bród* 1946 (Ley.: 349) z zachowanym mazurzeniem i ścieśnioną wymową długiej samogłoski *o*. Nazwa *Carny Bród*

była wcześniejsza niż niem. *Schwarze Brücke*. Wskazuje na to jej drugi człon utworzony od wyrazu *bród* ‘mielizna poprzek rzeki do przebycia bez przewozu’ (SWil.: 113–114). Kiedy w miejscu przeprawy wybudowano most, to człon *Bród* zastąpiono w języku urzędowym członem *Brücke* oraz przetłumaczono na język niemiecki pierwszy człon: *czarny* – niem. *schwarz*.

W klasie dwuczłonowych nazw komponowanych zaginęły nazwy polskie trzech obiektów, które nie miały nazw niemieckich. Były to pola *Na Grądzie*, leżące na płn. od wsi Kipary Wielkie. Nazwę pól zapisał Leyding w 1926 r. (Ley.: 357). Jest to nazwa w formie wyrażenia przyimkowego o charakterze lokalizującym, utworzona od wyrazu *grąd* ‘miejsce wśród bagien, wyższe i suche, porośnięte lasem’ (Sstp. II: 488).

Drugi obiekt o nazwie *Pański Kąt* określał okolice położone na płn. od Wielbarka, po lewej stronie szosy do Szczytna 1926 (Ley.: 357). Nazwa *Pański Kąt* miała formę zestawienia przymiotnika *pański* ‘należący do pana, służący panu, właściwy pany’ (SWil.: 965) i rzeczownika *kąt* ‘oddalona ustronna część (...) posiadłości ziemskiej, zwykle w kształcie klina lub półkola’ (Sstp. III: 263). Nazwa w swojej treści nawiązywała do dawnych stosunków własnościowych, a jej zanik mógł być związany ze zmianami ustrojowymi po wojnie, parcelacją majątków ziemskich i powstaniem państwowych gospodarstw rolnych.

Trzecią dwuczłonową nazwą zaginioną były *Szerokie Błota*. Była to nazwa bagnistych łąk nad rzeką Omulwią położonych na pld.-wsch. od wsi Trzcianka⁹, gw. *Serokie Błota* 1926 (Ley.: 359). W zapisie gwarowym widoczne jest mazurzenie. Nazwa ma formę zestawienia słowotwórczego z pierwszym członem charakteryzującym od przymiotnika *szeroki* ‘mający znaczną przestrzeń wszere od jednego boku do drugiego’, ‘nieciasny, przestronny, rozarty, wielki’ (SWil.: 1630) i drugim od rzeczownika *błoto* w liczbie mnogiej. Nazwa nie miała niemieckiego odpowiednika, ponieważ leżąca w pobliżu błot wieś *Trzcianka* nosiła polską nazwę, jej adaptacją była nazwa niem. *Trzcianken*, por. 1892 *Trzcianka*, niem. *Trzciankien*, wieś pow. szczycieński, st.p. Opaleniec (SG XII: 543). Dopiero pod koniec lat trzydziestych XX w. utworzono nazwę *Rohrdorf* (Rospond 1951: 337). Można wnioskować, że wcześniej wieś zamieszkiwali Polacy, którzy używali tylko polskiej nazwy wsi i polskich nazw pobliskich obiektów terenowych.

Z omawianą wcześniej nazwą *Holendry* jest związana motywacyjnie zaginiona nazwa *Holenderski Rów*, strumyka, który płynie przy wsiach Jakubowy Borek i Lejkowo 1939 (Ley.: 338). Po 1945 r. obiekt otrzymał nową nazwę: *Lejkowa Struga* lub *Lejkowska Struga* od nazwy wsi *Lejkowo*. Nazwa ma strukturę

⁹ Nazwy tej wsi nie ma wśród nazw miejscowych gminy Wielbark zamieszczonych w pracy magisterskiej *Toponimia gminy Wielbark* Bożeny Kucińskiej oraz w wykazie miejscowości gminy Wielbark.

**Uniwersytet
Gdański**

Wydawnictwo
Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-396-7